

ΕΝΟΤΗΤΑ 2
ΥΠΕΥΘΥΝΟΤΗΤΑ
Για το λύκειο

Συμμετέχουμε, αναλαμβάνουμε ευθύνες
Η ελευθερία έχει ευθύνες

“Quidquid agis, prudenter agas, et respice finem.”
[Ότι κι αν κάνεις, κάν'το σοφά και λάβε υπόψη σου το αποτέλεσμα.]
Αγνώστου, λατινική παροιμία

2.1 Χάνω έναν φίλο – ή σπάω έναν κανόνα;

Παντού υπάρχουν διλήμματα

2.2 και 2.3 Τι θα έκανες στη θέση μου;

Αναλαμβάνουμε την ευθύνη των αποφάσεών μας

2.4 Ποιες αξίες πρέπει να μοιραζόμαστε;

Αναλαμβάνουμε ευθύνες σε μια κοινωνία βασισμένη στα ανθρώπινα δικαιώματα

Ενότητα 2

Υπευθυνότητα

Συμμετέχουμε, αναλαμβάνουμε ευθύνες

Εισαγωγή για εκπαιδευτικούς

Ανάληψη ευθυνών – η προοπτική που επηρεάζει τα πάντα

Παίρνουμε διαρκώς αποφάσεις, μικρές ή μεγάλες. Τι θα φάμε σήμερα; Να πάρω το αυτοκίνητο ή να πάρω λεωφορείο; Τι θα ψηφίσω; Τι θέλω να κάνω όταν τελειώσω το σχολείο;

Σε κάθε απόφαση που παίρνουμε, κρατάμε κάποιες επιλογές και απορρίπτουμε κάποιες άλλες. Και είτε το αντιλαμβανόμαστε, είτε όχι, οι αποφάσεις μας επηρεάζουν και τους άλλους. Κάθε απόφαση ή πράξη μας μπορεί να τεθεί υπό αμφισβήτηση, καθώς υπήρξαν εναλλακτικές δυνατότητες που δεν ακολουθήσαμε.

Ανάληψη ευθύνης σημαίνει το να λαμβάνει κάποιος υπόψη του τόσο τις πιθανές εναλλακτικές δυνατότητες, όσο και τις επιπτώσεις των αποφάσεών του. Με αυτή την έννοια, η υπευθυνότητα είναι μια προοπτική που επηρεάζει το κάθε τι στη ζωή μας – στην προσωπική μας ζωή, στις σχέσεις μας με την οικογένειά μας, τους φίλους μας, τους συνεργάτες και το σύνολο της κοινωνίας μας.

Ανάληψη ευθυνών – ανθρώπινο δικαίωμα και πρόκληση

Όταν λαμβάνουμε αποφάσεις, ασκούμε το ανθρώπινο δικαίωμα στην ελευθερία. Η ίδια η ελευθερία εμπεριέχει ευθύνη κι εμείς μπορούμε και πρέπει να αποφασίζουμε μόνοι μας ποιες αρχές και κατευθύνσεις θέλουμε να ακολουθήσουμε. Ελευθερία σημαίνει πως αποφασίζουμε μόνοι μας, γι' αυτό η ανάληψη της ευθύνης μπορεί να είναι πολύ δύσκολη. Σε κάποιο βαθμό, υπάρχουν σχετικές δεξιότητες που μαθαίνονται. Αυτό είναι το περιεχόμενο αυτής της ενότητας.

Οι μαθητές θα συνεργαστούν για θέματα που συνήθως αποφασίζουμε μόνοι μας. Θα προσπαθήσουν να κατανοήσουν διλήμματα με διαφορετική πολυπλοκότητα, να κάνουν επιλογές και να ορίσουν προτεραιότητες.

Η κonstrουκτιβιστική έννοια της υπευθυνότητας

Ο καλύτερος τρόπος για να κατανοήσει κάποιος και να κάνει κτήμα του την υπευθυνότητα, είναι σε περιστάσεις που απαιτούν να παρθεί μια απόφαση. Μάλιστα, τα διλήμματα έχουν μεγαλύτερο ενδιαφέρον, διότι απαιτούν να είναι κάποιος ιδιαίτερα προσεκτικός για τις συνέπειες μιας απόφασης.

Σε μια ανοικτή, εκκοσμικευμένη και πλουραλιστική κοινωνία, δεν είναι δυνατόν να προϋποθέσουμε πως υπάρχει ένα πλαίσιο αξιών στο οποίο συμφωνούν αμέσως οι πάντες – όσο κι αν ένα τέτοιο πλαίσιο είναι ουσιώδες για τη σταθερότητα της κοινωνίας. Άρα, είναι ανάγκη να μοιραστούμε και να διαπραγματευτούμε στη βάση αρχών για τις οποίες συμφωνούμε όταν αναλαμβάνουμε ευθύνες.

Η ανάληψη ευθυνών αποτελεί πρόκληση και σταθερή διαδικασία μάθησης, γι' αυτό, σ' αυτή την ενότητα υιοθετείται η κonstrουκτιβιστική έννοια της υπευθυνότητας.

Οι παγίδες στη διδασκαλία της υπευθυνότητας – τρόποι αποφυγής

Υπάρχουν δύο παγίδες όταν διδάσκει κάποιος για την υπευθυνότητα – η αφηρημένη ηθικολογία και η κατήχηση.

Ηθικολογία σημαίνει ότι κάποιος ρητορεύει για το πως γίνεται κανείς «καλός πολίτης», χωρίς να αναφέρεται σε συγκεκριμένα ζητήματα. Οι μαθητές λαμβάνουν το μήνυμα πως η ανάληψη ευθυνών είναι μόνο ζήτημα θέλησης ή αποφυγής. Δε μαθαίνουν ποτέ πόσο δύσκολο μπορεί να γίνει αυτό το καθήκον και πόσο απαραίτητο είναι να μοιράζονται τους λόγους που τους βοηθούν να επιλέξουν.

Η παγίδα της κατήχησης αναφέρεται σε εκπαιδευτικούς που αποπειρώνται να επιβάλουν ένα συγκεκριμένο σύστημα αξιών, αν και δεν έχουν δικαιοδοσία να το κάνουν, και όποια κι αν είναι η επιλογή τους μπορεί να τεθεί σε αμφισβήτηση και να αποδομηθεί.

Η παρούσα ενότητα έχει σχεδιαστεί με τρόπο που να αποφεύγονται αυτές οι παγίδες. Στηρίζεται σε ένα βασικό καθήκον, που δίνει τη δυνατότητα στους μαθητές να επιλέγουν από μόνοι τους. Ο/η εκπαιδευτικός τους ενθαρρύνει και τους εμπυχώνει.

Οι μαθητές συζητούν τρόπους επίλυσης διλημάτων. Οι υποθέσεις εργασίας αναφέρονται στην καθημερινή εμπειρία των μαθητών, βάζοντάς τους σε ρόλο ειδημόνων.

Προετοιμασία της ενότητας

Συνιστούμε στον/στην εκπαιδευτικό να κάνει ο/η ίδιος/α τις δραστηριότητες που θα κάνουν οι μαθητές (βλ. φυλλάδιο για τους μαθητές 2.1 - 2.4 και υλικό για εκπαιδευτικούς 2.1 - 2.3). Με αυτό τον τρόπο, ο/η εκπαιδευτικός θα κατανοήσει καλύτερα τη διαδικασία μάθησης των μαθητών του και θα έχει γνώση των δυσκολιών που θα αντιμετωπίσουν. Η απάντηση – η απόφαση του πώς θα λυθεί το δίλημμα – δεν έχει «σωστή» απάντηση, καθώς υπάρχει έντονα το στοιχείο της υποκειμενικής επιλογής, που οι μαθητές μπορεί, αλλά και μπορεί να μην αποφασίσουν να το μοιραστούν με τους άλλους.

Ανάπτυξη ικανοτήτων: σύνδεση με άλλες ενότητες αυτού του βιβλίου

Τι δείχνει αυτός ο πίνακας

Ο τίτλος αυτού του τόμου, *Συμμετέχουμε στη δημοκρατία*, εστιάζει στις ικανότητες του ενεργού πολίτη στη δημοκρατία. Ο πίνακας που έπεται, παρουσιάζει τη δυνατότητα να συνδυάσουμε τις ενότητές του. Στη σκιασμένη σειρά, φαίνονται οι ικανότητες που αναπτύσσονται στην Ενότητα 2. Στη στήλη με έντονο περιθώριο φαίνονται οι ικανότητες για πολιτική λήψη αποφάσεων και δράση, διότι συνδέονται στενά με τη συμμετοχή στη δημοκρατία. Οι άλλες σειρές υποδεικνύουν συνδέσεις με άλλες ενότητες αυτού του τόμου και συγκεκριμένα με ικανότητες που ενισχύουν τους μαθητές που βρίσκονται στην ενότητα 2.

Πώς χρησιμοποιείται ο πίνακας

Οι εκπαιδευτικοί μπορούν να χρησιμοποιήσουν τον πίνακα ως εργαλείο για τον σχεδιασμό ενός μαθήματος στην EDC/HRE με διαφορετικούς τρόπους.

- Βοηθά εκείνους που διαθέτουν λίγες ώρες για EDC/HRE: κάποιος μπορεί να επιλέξει μόνο αυτή την ενότητα και να παραλείψει τις άλλες, διότι κάποιες βασικές ικανότητες αναπτύσσονται, σε κάποιο βαθμό, σε αυτή την ενότητα (όπως για παράδειγμα, επιλέγω, κατανώ τον πλουραλισμό των ταυτοτήτων, ασκώ το δικαίωμα στην ελευθερία, η ευθύνη των επιλογών επηρεάζει τους άλλους).
- Ο πίνακας βοηθά τους εκπαιδευτικούς να συνδέουν τα θέματα των ενοτήτων, ώστε να ασκούν τους μαθητές τους επανειλημμένα σε βασικές ικανότητες, μέσα από διαφορετικά πλαίσια και με ποικίλους συνδυασμούς.

Ενότητες	Διαστάσεις ανάπτυξης ικανοτήτων			Στάσεις και αξίες
	Πολιτική ανάλυση και κριτική ικανότητα	Μέθοδοι και δεξιότητες	Εφαρμογή πολιτικών αποφάσεων και δράσεων	
2 Υπευθυνότητα	Κατανόηση διλημάτων Ανάλυση των συνεπειών μιας απόφασης Καθορισμός προτεραιοτήτων και αιτιολόγηση	Προσεκτική προσέγγιση και σκέψη Συμμερισμός αιτιών και κριτηρίων μιας απόφασης	Αποφάσεις με ατελείς πληροφορίες Συνειδητοποίηση του κινδύνου αποτυχίας	Αλλαγή προοπτικής Αναγνώριση των συμφερόντων και των δικαιωμάτων των άλλων Κοινωνία βασισμένη στα ανθρώπινα δικαιώματα
1 Ταυτότητα	Κατανόηση των επιπτώσεων που έχουν οι επιλογές μας στους άλλους			Αλλαγή προοπτικής
4 Σύγκρουση	Το δίλημμα της βιωσιμότητας	Στρατηγικές διαμεσολάβησης	Διαχείριση κρίσεων	
6 Κυβέρνηση και πολιτική	Πολιτική – μια διαδικασία επίλυσης προβλημάτων και διαχείρισης κρίσεων			
7 Ισότητα	Εκτίμηση της πολιτισμικής διάστασης της δημοκρατίας		Εξισορρόπηση των δικαιωμάτων της πλειονότητας και της και της μειονότητας.	Αμοιβαία αναγνώριση

ΕΝΟΤΗΤΑ 2: Συμμετέχουμε, αναλαμβάνουμε ευθύνες Η ελευθερία έχει ευθύνες

Θέμα του μαθήματος	Άσκηση δεξιότητας/ μαθησιακός στόχος	Δραστηριότητες για τους μαθητές	Πηγές και υλικό	Μέθοδος
Μάθημα 1 Θέτω σε κίνδυνο μια φίλια ή σπάω έναν κανόνα;	<p>Ικανότητα στην πολιτική λήψη αποφάσεων και στη δράση</p> <p>Είμαστε υπεύθυνοι για τις επιλογές που κάνουμε κάθε μέρα.</p> <p>Οι έννοιες του διλήμματος και της υπευθυνότητας.</p>	Οι μαθητές αναλογίζονται τις επιλογές που κάνουν σε περιπτώσεις διλήμματος και αιτιολογούν τις επιλογές τους.	<p>Υλικό για εκπαιδευτικούς 2.1.</p> <p>Φυλλάδιο για τους μαθητές 2.1 και 2.2.</p>	Συζήτηση σε ολομέλεια, εισήγηση, εργασία σε ομάδες.
Μαθήματα 2 και 3 Τι θα έκανες;	<p>Ικανότητα λήψης αποφάσεων και ανάληψης δράσης: διαχείριση διλημάτων.</p> <p>Όταν αντιμετωπίζουμε διλήματα, επιλέγουμε διαφορετικά. Έτσι, ασκούμε το ανθρώπινο δικαίωμα στην ελευθερία.</p>	Οι μαθητές συζητούν ιστορίες με διλήματα και μοιράζονται προσωπικές τους εμπειρίες.	<p>Φυλλάδιο για τους μαθητές 2.1 - 2.4.</p> <p>Υλικό για εκπαιδευτικούς 2.2.</p> <p>Πίνακας σεμιναρίου, μαρκαδόροι.</p>	Εργασία σε ομάδες.
Μαθήματα 2 και 3 Τι θα έκανες;	Η ανάληψη ευθύνης απαιτεί διαχείριση διλημάτων, αναζήτηση πληροφοριών, υπολογισμός των συνεπειών, καθορισμός προτεραιοτήτων, λήψη αποφάσεων.	Οι μαθητές συζητούν ιστορίες με διλήματα και μοιράζονται τις προσωπικές τους εμπειρίες.	<p>Φυλλάδιο για τους μαθητές 2.1 - 2.4.</p> <p>Υλικό για εκπαιδευτικούς 2.2.</p> <p>Πίνακας σεμιναρίου, μαρκαδόροι.</p>	Εργασία σε ομάδες.

<p>Μάθημα 4</p> <p>Ποιες αξίες πρέπει να μοιραζόμαστε;</p>	<p>Κρίση: στοχασμός πάνω στα κριτήρια και τις αξίες. Η δημοκρατική κοινωνία στηρίζεται σε κοινό σύστημα αξιών. Τα ανθρώπινα δικαιώματα παρέχουν ένα σύστημα αξιών στο οποίο μπορούμε να συμφωνήσουμε.</p>	<p>Οι μαθητές επιλέγουν μελέτες περίπτωσης με διλήμματα, εκθέτουν τις αποφάσεις τους, συγκρίνουν και συζητούν τις προτεραιότητές τους.</p>	<p>Υλικό για δασκάλους 2.2.</p> <p>Πίνακας σεμιναρίου, (όπως διαμορφώθηκε στο προηγούμενο μάθημα,) μαρκαδόροι.</p> <p>Φυλλάδιο για τους μαθητές 2.5. Εναλλακτικά, το πρώτο Άρθρο της ΟΔΔΑ, σε χαρτί ή διαφάνεια προβολής.</p>	<p>Κοινός σχεδιασμός Συζήτηση Παρουσιάσεις Συζήτηση</p>
--	---	--	---	---

Μάθημα 1**Ρισκάρω να χάσω μια φίλια ή σπάω έναν κώδικα;****Παντού αντιμετωπίζουμε διλήμματα**

Ο πίνακας συνοψίζει τις πληροφορίες που χρειάζεται ο/η εκπαιδευτικός ώστε να σχεδιάσει και να διδάξει το μάθημα.

Η **άσκηση στις ικανότητες** αφορά άμεσα την EDC/HRE.

Οι **μαθησιακός στόχος** υποδεικνύει όσα γνωρίζουν και κατανοούν οι μαθητές.

Οι **δραστηριότητες για τους μαθητές**, με τη **μέθοδο**, συγκροτούν το βασικό στοιχείο της διαδικασίας μάθησης.

Ο πίνακας για επιλογή **υλικού** υποστηρίζει την προετοιμασία του μαθήματος.

Ο **προσδιορισμός του διαθέσιμου χρόνου** δίνει ένα αδρό περίγραμμα για τη διαχείριση του χρόνου.

Άσκηση ικανοτήτων	Δεξιότητα στην πολιτική λήψη αποφάσεων και δράσης: επιλογές και αιτιολόγηση.
Μαθησιακός στόχος	Είμαστε υπεύθυνοι για τις επιλογές που κάνουμε κάθε μέρα. Οι έννοιες του διλήμματος και της υπευθυνότητας.
Δραστηριότητες για τους μαθητές	Οι μαθητές αναλογίζονται τις επιλογές που κάνουν σε περιπτώσεις διλήμματος και αιτιολογούν τις επιλογές τους.
Πηγές και υλικό	Υλικό για εκπαιδευτικούς 2.1 και 2.2. Φυλλάδιο για τους μαθητές 2.1 και 2.2.
Μέθοδος	Συζήτηση στην ολομέλεια, εισήγηση, εργασία σε ομάδες.
Προσδιορισμός διαθέσιμου χρόνου	1. Οι μαθητές ασχολούνται με ένα δίλημμα της καθημερινότητας. (10 λεπτά)
	2. Οι μαθητές εισάγονται στο εργαλείο ανάλυσης διλημάτων. (20 λεπτά)
	3. Οι μαθητές μοιράζονται τις αποφάσεις τους για το δίλημμα σχετικά με το σχολικό τεστ. (10 λεπτά)

Επιπρόσθετες πληροφορίες

Το μάθημα εισάγει τους μαθητές στη σπουδαιότητα και την αναγκαιότητα της ανάληψης ευθύνης. Μέσω μιας «δοκιμαστικής λειτουργίας», εφαρμόζουν το εργαλείο στάθμισης της ανάληψης ευθυνών στη λήψη αποφάσεων και έρχονται σε επαφή με την έννοια του διλήμματος.

Μέσω μιας επαγωγικής προσέγγισης, το σύνολο των μαθητών εμπλέκεται άμεσα και ενεργά. Μέσα σε λίγα λεπτά, όλοι οι μαθητές της τάξης συσκέπτονται ώστε να βρουν λύσεις σε ένα δίλημμα που τους είναι οικείο από τη σχολική τους εμπειρία.

Το πρώτο μάθημα σχετίζεται με το βασικό θέμα – την αντιμετώπιση διλημάτων, τη λήψη αποφάσεων, τον καθορισμό των προτεραιοτήτων που σχετίζονται με τις επιλογές τους. Τα επόμενα μαθήματα ερευνούν το ζήτημα της επίλυσης διλημάτων και δεν προσθέτουν άλλα ζητήματα. Αυτή η ενότητα, όπως και οι υπόλοιπες αυτού του τόμου, ακολουθούν τη διδακτική αρχή της εις βάθος διαχείρισης ενός επιμέρους θέματος. «Κάνε λιγότερα, αλλά κάνε τα καλά». Η αιτία που αφήνουμε τόσο πολλά και επιλέγουμε τόσο λίγα, είναι η πληθώρα των εμπειριών. Ο πλούτος των αποτελεσμάτων προκύπτει από την ένταση της μαθησιακής προσπάθειας και όχι από την κάλυψη της εκτεταμένης ύλης.

Περιγραφή του μαθήματος

Στάδιο 1: Οι μαθητές κρίνουν τις επιλογές τους σε καθημερινές συνθήκες

Υλικό για εκπαιδευτικούς 2.1

Ο/η εκπαιδευτικός ανακοινώνει την έναρξη νέας ενότητας και διηγείται την παρακάτω ιστορία, ως εισαγωγή.

Φανταστείτε πως γράφετε τεστ στην ιστορία. Παρ' όλο που είστε ένας από τους καλύτερους μαθητές στην ιστορία, το τεστ σας δυσκολεύει.

Ο φίλος σας, από το πίσω θρανίο, σας ψιθυρίζει και ζητάει να δει την κόλλα σας. Γνωρίζετε πως κάτι τέτοιο απαγορεύεται και πως αν σας πιάσουν, θα τιμωρηθείτε και οι δύο.

Τι θα κάνετε; Θα ρισκάρτε τη φιλία σας ή θα παραβαίνατε τον κανόνα;

Ο/η εκπαιδευτικός σημειώνει στον πίνακα τη διλημματική ερώτηση –το θέμα του μαθήματος.

Αναφέρει στους μαθητές πως η απάντηση θα πρέπει να είναι ναι ή όχι, δεν υπάρχει εναλλακτική ή ενδιάμεση απάντηση. Οι μαθητές δεν επιτρέπεται να συνεργαστούν σ' αυτή τη φάση. Στη συνέχεια, ο εκπαιδευτικός ζητά από τους μαθητές να σηκώσουν χέρια, οι μαθητές ψηφίζουν και ο εκπαιδευτικός σημειώνει το αποτέλεσμα στον πίνακα.

Μετά το αποτέλεσμα, ανοίγει η συζήτηση. Οι μαθητές αιτιολογούν την απόφασή τους και μετά από μερικά λεπτά, ο/η εκπαιδευτικός συνοψίζει τα κύρια σημεία στον πίνακα. Περιμένουμε επιχειρήματα σαν τα επόμενα:

Θα ρισκάρτε μια φιλία ή θα παραβαίνατε έναν κανόνα;	
Ναι (αριθμός ψήφων: χ) Οι καλοί φίλοι πάντοτε αλληλοϋποστηρίζονται Κάποια μέρα θα χρειαστώ κι εγώ τη βοήθεια των φίλων μου Χρειαζόμαστε ο ένας τη βοήθεια του άλλου. Αν δεν ενδιαφερόμασταν για τον άλλον, ο κόσμος θα ήταν εχθρικός και παγωμένος. ...	Όχι (αριθμός ψήφων: ψ) Η αντιγραφή είναι άδικη για αυτούς που ακολουθούν τους κανόνες. Αν τον αφήσω να αντιγράψει, κινδυνεύω να τιμωρηθώ κι εγώ. Οι φίλοι δεν θα έπρεπε να έχουν τέτοιες απαιτήσεις από τους φίλους τους. Το ρίσκο εξαρτάται από τον φίλο. Αν ο φίλος είναι καλός, θα του μιλήσω και θα σεβαστεί την απόφασή μου. ...

Στάδιο 2: Εισαγωγή στο εργαλείο ανάλυσης διλημάτων

Φυλλάδιο για τους μαθητές 2.1 και 2.2

Ο/η εκπαιδευτικός μοιράζει φυλλάδια για τους μαθητές 2.1 και 2.2 και εισηγείται, για λίγα λεπτά, την έννοια του διλήματος (φυλλάδιο για τους μαθητές 2.1). Τα επιχειρήματα που έχουν εκφράσει οι μαθητές, παρουσιάζουν ένα δίλημμα πιστότητας: είτε παραμένω αφοσιωμένος στους φίλους μου, όταν ζητούν τη βοήθειά μου, είτε ακολουθώ τους κανόνες επειδή εγγυώνται ίσες ευκαιρίες στο τεστ της ιστορίας. Τα επιχειρήματα που έχουν παρουσιάσει οι μαθητές – και είναι αναμενόμενο να παρουσιάσουν – αναφέρονται σε αξίες: το πώς κατανοώ τη φιλία, την αφοσίωση, την επιθυμία μου να βοηθώ τους άλλους, τη νομιμοφροσύνη.

Στην προκείμενη περίπτωση, αντιμετωπίζω μια κατάσταση στην οποία καλούμαι να παραβιάσω έναν από τους δεσμούς της πιστότητας και τις αξίες που τη στηρίζουν – είτε να ρισκάρω να χάσω μια φιλία και

να βάλω σε αμφισβήτηση τη φήμη μου, είτε να διακινδυνεύσω μια τιμωρία και να έχω προβλήματα συνείδησης, διότι παράβηκα έναν κανόνα τον οποίο στηρίζω στην πράξη. Οι καταστάσεις στις οποίες μπορεί κάποιος να αποφασίσει το μη χείρον, δηλαδή καλείται να επιλέξει τι να κάνει λάθος, παρά πώς να τα κάνει όλα σωστά, ονομάζονται διλήμματα. Το παράδειγμα αυτό είναι τυπικό για πολλά διλήμματα:

- Δεν υπάρχει συμβιβαστική πρόταση. Πρέπει να ορίσεις προτεραιότητες.
- Δεν υπάρχει χρόνος, πρέπει να αποφασίσεις άμεσα, είναι δύσκολο να σκεφτείς προσεκτικά την επιλογή σου.
- Δε μπορείς να αλλάξεις γνώμη αργότερα, οι επιπτώσεις της απόφασης είναι μη αναστρέψιμες.
- Αναλαμβάνεις ευθύνη – ο εαυτός σου και οι άλλοι θα πρέπει να αντιμετωπίσουν τις συνέπειες.

Στην καθημερινότητά μας, όπως και στην πολιτική λήψη αποφάσεων, αντιμετωπίζουμε διαρκώς διλήμματα. Είναι δύσκολο να τα διαχειριστούμε, τόσο γιατί συχνά είναι πολύπλοκα, όσο και διότι καλούμαστε να δράσουμε υπό έλλειψη χρόνου.

Όμως, η επίλυση διλημάτων και ο αναστοχασμός της υπευθυνότητάς μας, σε κάποιο βαθμό, είναι δεξιότητα στην οποία μπορεί κάποιος να εκπαιδευτεί. Η εκπαίδευση γίνεται σε αργή κίνηση. Διαθέτουμε έναν αριθμό μαθημάτων στην ενασχόληση με διλήμματα που πρέπει να τα συσχετίζουμε άμεσα με πραγματικές συνθήκες της καθημερινότητας.

Το φυλλάδιο για τους μαθητές 2.2 μας βοηθά να ασχοληθούμε με διλήμματα. Οι μαθητές αναλαμβάνουν να εφαρμόσουν το εργαλείο στο ζήτημα του σχολικού τεστ. Οι μαθητές έχουν 5 έως 10 λεπτά στη διάθεσή τους για να επιλέξουν μία από τις τρεις ερωτήσεις που πιστεύουν πως είναι σχετικές και χρήσιμες, και να τις μελετήσουν. Πρέπει να πάρουν απόφαση και να ανακοινώσουν την επιχειρηματολογία τους στην ολομέλεια που έπεται. Εργάζονται σε ομάδες των τριών ή τεσσάρων μαθητών.

Στάδιο 3: Οι μαθητές ανακοινώνουν τις αποφάσεις τους για το δίλημμα του τεστ

Στην ολομέλεια, οι εκπρόσωποι των ομάδων ανακοινώνουν τις αποφάσεις της ομάδας τους και τις προτεραιότητες που τους οδήγησαν σ' αυτές. Ο/η εκπαιδευτικός προεδρεύει στην ολομέλεια και δίνει ιδιαίτερη σημασία στο ποια ερώτηση και τι κριτήρια επέλεξαν οι μαθητές.

Ο/η εκπαιδευτικός ολοκληρώνει το μάθημα με σχόλιο για τις κοινές ή διαφορετικές προτεραιότητες των μαθητών. Αναλογιζόμενοι τις προτεραιότητες που καθοδήγησαν την απόφασή τους, οι μαθητές, αναλαμβάνουν ευθύνες.

Μαθήματα 2 και 3

Εσύ τι θα έκανες;

Αναλαμβάνουμε την ευθύνη των αποφάσεών μας

Ο πίνακας συνοψίζει τις πληροφορίες που χρειάζεται ο/η εκπαιδευτικός ώστε να σχεδιάσει και να διδάξει το μάθημα.

Η **άσκηση στις ικανότητες** αφορά άμεσα την EDC/HRE.

Οι **μαθησιακός στόχος** υποδεικνύει όσα γνωρίζουν και κατανοούν οι μαθητές.

Οι **δραστηριότητες για τους μαθητές**, με τη **μέθοδο**, συγκροτούν το βασικό στοιχείο της διαδικασίας μάθησης.

Ο πίνακας για επιλογή **υλικού** υποστηρίζει την προετοιμασία του μαθήματος.

Ο **προσδιορισμός του διαθέσιμου χρόνου** δίνει ένα αδρό περίγραμμα για τη διαχείριση του χρόνου.

Άσκηση ικανοτήτων	Δεξιότητα στη λήψη αποφάσεων και ανάληψη δράσης: διαχείριση διλημμάτων.
Μαθησιακός στόχος	Στη διαχείριση των διλημμάτων κάνουμε διαφορετικές επιλογές ασκώντας το ανθρώπινο δικαίωμα στην ελευθερία. Η ανάληψη ευθύνης σχετίζεται με τη διαχείριση διλημμάτων – συλλογή πληροφοριών, μελέτη των επιπτώσεων, ορισμός προτεραιοτήτων, λήψη αποφάσεων.
Δραστηριότητες για τους μαθητές	Οι μαθητές συζητούν μελέτες περίπτωσης με διλήμματα και τις συσχετίζουν με την προσωπική τους εμπειρία.
Πηγές και υλικό	Φυλλάδιο για τους μαθητές 2.1 - 2.4. Υλικό για εκπαιδευτικούς 2.2. Πίνακας σεμιναρίου, μαρκαδόροι.
Μέθοδος	Εργασία σε ομάδες.
Προσδιορισμός διαθέσιμου χρόνου	1. Ο εκπαιδευτικός παρουσιάζει τη βασική δραστηριότητα της ενότητας. (10 λεπτά)
	2. Βασική δραστηριότητα: οι μαθητές συζητούν για τα διλήμματα. (70 λεπτά)

Επιπρόσθετες πληροφορίες

Στις εκκοσμηκευμένες δημοκρατικές κοινωνίες, η ανάληψη ευθυνών έχει κονστρουκτιβιστική διάσταση: θα πρέπει να ανακαλύψουμε τρόπους ανάληψης ευθύνης σε δεδομένες περιστάσεις. Η ανάληψη ευθυνών σε διλημματικές καταστάσεις κα μάλιστα με πίεση χρόνου είναι δύσκολη, αλλά αποτελεί μια ικανότητα που μπορεί κάποιος να την αναπτύξει.

Αυτός είναι ο σκοπός της παρούσης ενότητας. Οι μαθητές μοιράζονται και συζητούν τα προβλήματα και τις επιλογές προτεραιοτήτων, λαμβάνοντας αποφάσεις για συγκεκριμένα ζητήματα σε δεδομένες διλημματικές καταστάσεις. Ασχολούνται με τέσσερις ιστορίες που περιέχουν διλήμματα, διαφορετικές ως προς το περιεχόμενό τους (βλ. και φυλλάδιο για τους μαθητές 2.3): αναλαμβάνοντας την ευθύνη για κάτι που θα έπρεπε να έχει φροντίσει κάποιος άλλος, σύγκρουση πιστότητας προς έναν δάσκαλο και έναν φίλο, σύγκρουση ανάμεσα στην αφοσίωση σ' έναν φίλο και την υποχρέωση υπακοής στον νόμο, απόφαση για την ενίσχυση ή απόρριψη ενός προγράμματος για το οποίο έχουν ελλιπή πληροφόρηση.

Οι μαθητές προετοιμάζουν παρουσίαση των επιλογών τους, στην οποία πρέπει να εστιάσουν στους λόγους των αποφάσεών τους (βλ. και φυλλάδιο για τους μαθητές 2.4). Επικουρικά, ο/η εκπαιδευτικός έχει προετοιμάσει πίνακα βασισμένο στο φύλλο εργασίας σχεδιασμένο στο πρότυπο του υλικού για εκπαιδευτικούς 2.2).

Ως επέκταση, δίνονται δραστηριότητες με τη μορφή ερευνητικής εργασίας, που βοηθούν τον/την εκπαιδευτικό στην αξιολόγηση του επιπέδου ανάπτυξης των ικανοτήτων των μαθητών (βλ. παρακάτω στάδιο 3).

Περιγραφή του μαθήματος**1. Ο/η εκπαιδευτικός παρουσιάζει τη βασική δραστηριότητα της ενότητας**

Σκοπός της δραστηριότητας είναι να βοηθήσει στην ανάλυση μεθόδων επίλυσης διλημάτων και των κριτηρίων που χρησιμοποιήθηκαν γι' αυτό τον σκοπό. Στην καθημερινότητά μας, καλούμαστε να αποφασίσουμε σε δευτερόλεπτα και αν δε μπορούμε να διορθώσουμε τις αποφάσεις μας, μπορεί αργότερα να μετανιώσουμε. Στην πολιτική, η διαδικασία λήψης αποφάσεων αντιμετωπίζει επίσης διλήμματα, με αντικρουόμενους στόχους.

Σ' αυτή τη δραστηριότητα, οι μαθητές μελετούν την πολύπλοκη διαδικασία λήψης αποφάσεων σε αργή κίνηση, και προβληματίζονται για την ευθύνη που αναλαμβάνουν όταν αντιμετωπίζουν ένα δίλημμα με τον ένα ή τον άλλο τρόπο.

Καταγράφουν τις αποφάσεις και την απολογία τους στο φυλλάδιο για τους μαθητές 2.4. Αν δεν φτάσουν σε συμφωνία για μια συγκεκριμένη απόφαση στην ομάδα τους, καταγράφουν και παρουσιάζουν και τις δύο απόψεις.

Οι μαθητές εργάζονται σε ομάδες των τεσσάρων έως έξι ατόμων. Ορίζουν πρόεδρο, γραμματέα και εκπρόσωπο. Συζητούν και τα τέσσερα διλήμματα του φυλλαδίου για τους μαθητές 2.3, επιλέγοντας κάποιες από τις ερωτήσεις και τα κριτήρια του εργαλείου στο φυλλάδιο για τους μαθητές 2.2. Οι μαθητές είναι ελεύθεροι να συζητήσουν και άλλα διλήμματα από την προσωπική τους εμπειρία ή από την πολιτική.

2. Βασική δραστηριότητα: οι μαθητές συζητούν τα διλήμματα

Οι μαθητές εργάζονται σε ομάδες. Είναι υπεύθυνοι για την εργασία τους, τα διαλείμματα, την εργασία για το σπίτι, την αναζήτηση υλικού, κ.λπ.

3. Ο ρόλος του/της εκπαιδευτικού

Ο/η εκπαιδευτικός παρακολουθεί την εργασία των μαθητών. Η δραστηριότητά τους προσφέρει την ευκαιρία στον/στην εκπαιδευτικό να αξιολογήσει το επίπεδο της ανάπτυξης ικανοτήτων – συνεργατικότητα και ομαδική εργασία, διαχείριση του χρόνου, κατανόηση των διλημάτων, επίπεδο αντίδρασης, ανάλυσης και κριτικής σε πολιτικά θέματα.

Ο/η εκπαιδευτικός δεν τους βοηθά, αν δεν το ζητήσουν. Σ' αυτή την περίπτωση, ο εκπαιδευτικός δεν δίνει λύσεις, βοηθά όμως τους μαθητές να βρουν μια κατάλληλη προσέγγιση.

Προετοιμασία του μαθήματος 4:

- Ο/η εκπαιδευτικός προετοιμάζει έξι διαγράμματα παρουσίασης (βλ. υλικό για εκπαιδευτικούς 2.2). Καθένα από αυτά, δημιουργείται σε χωριστό χαρτί σεμιναρίου. Σε τέσσερα από αυτά, ο/η εκπαιδευτικός γράφει τον τίτλο της διλημματικής ιστορίας και τις εναλλακτικές δυνατότητες.
- Ο/η εκπαιδευτικός παρατηρεί τους μαθητές και τους ρωτάει για την πορεία τους. Αν βρίσκουν πολλές δυσκολίες ή αν έχουν φτάσει στα όριά τους, ο/η εκπαιδευτικός θα πρέπει να ασχοληθεί με το πρόβλημα στη φάση της συζήτησης (μάθημα 4, στάδιο 3).

Μάθημα 4**Ποιες αξίες οφείλουμε να μοιραζόμαστε;****Αναλαμβάνουμε ευθύνες σε μια κοινωνία βασισμένη στα ανθρώπινα δικαιώματα**

Ο πίνακας συνοψίζει τις πληροφορίες που χρειάζεται ο/η εκπαιδευτικός ώστε να σχεδιάσει και να διδάξει το μάθημα.

Η **άσκηση στις ικανότητες** αφορά άμεσα την EDC/HRE.

Οι **μαθησιακός στόχος** υποδεικνύει όσα γνωρίζουν και κατανοούν οι μαθητές.

Οι **δραστηριότητες για τους μαθητές**, με τη **μέθοδο**, συγκροτούν το βασικό στοιχείο της διαδικασίας μάθησης.

Ο πίνακας για επιλογή **υλικού** υποστηρίζει την προετοιμασία του μαθήματος.

Ο **προσδιορισμός του διαθέσιμου χρόνου** δίνει ένα αδρό περίγραμμα για τη διαχείριση του χρόνου.

Άσκηση ικανοτήτων	Κρίση: προβληματισμός περί των κριτηρίων και των αξιών.
Μαθησιακός στόχος	Μια δημοκρατική κοινωνία στηρίζεται σε ένα κοινά αποδεκτό σύστημα αξιών. Τα ανθρώπινα δικαιώματα παρέχουν ένα σύστημα αξιών στο οποίο μπορούμε να συμφωνήσουμε.
Δραστηριότητες για τους μαθητές	Οι μαθητές επιλέγουν ιστορίες με διλήμματα, εκθέτουν τις αποφάσεις τους, συγκρίνουν και συζητούν τις προτεραιότητές τους.
Πηγές και υλικό	Υλικό για εκπαιδευτικούς 2.2. Χαρτί σεμιναρίου (έτοιμο από το προηγούμενο μάθημα), μαρκαδόροι. Φυλλάδιο για τους μαθητές 2.5 ή εναλλακτικά, το Άρθρο 1 της Οικουμενικής Διακήρυξης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου σε χαρτί ή διαφάνεια.
Μέθοδος	Από κοινού σχεδιασμός συζήτησης, παρουσιάσεις, συζήτηση.
Προσδιορισμός διαθέσιμου χρόνου	1. Απόφαση για από κοινού σχεδιασμό συζήτησης. (10 λεπτά) 2. Παρουσιάσεις και συζήτηση. (15 λεπτά) 3. Αναστοχασμός στην ενότητα. (15 λεπτά)

Επιπρόσθετες πληροφορίες

Η κεντρική δραστηριότητα της ενότητας, έδωσε στους μαθητές την ευκαιρία να παράγουν αρκετό υλικό, περισσότερο από όσο είναι δυνατόν να συζητηθεί διεξοδικά σε ένα μάθημα. Γι' αυτό θα πρέπει να γίνει επιλογή με τη συμμετοχή των μαθητών, καθώς το πρόβλημα και η υπευθυνότητα ανήκει τόσο σ' αυτούς όσο και στον/στην εκπαιδευτικό. Όσο ταχύτερα παρθεί η απόφαση, τόσο περισσότερος χρόνος θα εξοικονομηθεί για τη συνέχεια.

Αν όμως οι μαθητές αμφισβητήσουν την ανάγκη επιλογής μέρους της δουλειάς τους για τη συζήτηση που έπεται, θα πρέπει να ασχοληθούμε με αυτό πριν από ο,τιδήποτε άλλο. Είναι απαραίτητο για τους μαθητές να κατανοήσουν, και παράλληλα να ξεπεράσουν την πιθανή απογοήτευσή τους, ότι θα μάθουν περισσότερα πράγματα αν επιλέξουν τμήματα της δουλειάς τους και τα συζητήσουν σε βάθος, παρά αν απλά ακούσουν σύντομες ανακοινώσεις από όλα όσα συζητήθηκαν στις ομάδες. Άρα, σ' αυτή την περίπτωση, η τάξη θα πρέπει να βρει λύση σε ένα δίλημμα, κατά κάποιο τρόπο σε πραγματικές συνθήκες, δηλαδή σε λίγο χρόνο και με δεδομένο πως η προσοχή του κοινού δεν κρατάει για πολύ. Εδώ είναι απαραίτητη η τήρηση των ορίων και της ατζέντας, καθώς και η άσκηση δύναμης (πιο αναλυτικές πληροφορίες για τη διαχείριση αυτού του ζητήματος, βλ. ενότητα 9).

Πρόκειται για μια σημαντική ευκαιρία μάθησης σχετικά με τη διαχείριση της τάξης – για τη διδασκαλία στο πνεύμα της δημοκρατίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Όσο νωρίτερα οι μαθητές αποκτήσουν τη δυνατότητα να επιλέξουν σε ποια ζητήματα να εστιάσουν, τόσο το καλύτερο, φτάνει να μην αισθανθεί κάποιος ότι έχει παρακαμφθεί (απορριφθεί). Οι μαθητές θα πρέπει να βρουν την ισορροπία ανάμεσα στην αποδοτικότητα και στην ισότητα συμμετοχής. Στο τέλος, θα αποφασίσει η πλειοψηφία (για το πρόβλημα των μειοψηφιών που πλειοψηφούν, βλ. ενότητα 8).

Στο στάδιο της τελικής συζήτησης, συνιστούμε να εστιάσετε στο ένα από τα δυο βασικά ζητήματα που είναι πάντοτε σχετικά με την ανάληψη ευθυνών στις ανοικτές κοινωνίες: τα διλήμματα της πολυπλοκότητας και της σταθερότητας (βλ. υλικό για εκπαιδευτικούς 2.3, πρότυπα εισηγήσεων 2 και 3.)

Το **δίλημμα της πολυπλοκότητας** αναφέρεται στο γεγονός πως η ανάληψη υπευθυνότητας είναι δύσκολο καθήκον και πως όσο περισσότερο πολύπλοκα γίνονται τα κοινωνικά μας συστήματα, τόσο αυξάνουν οι δυσκολίες. Αν οι μαθητές αναφερθούν σ' αυτή την εμπειρία, ο/η εκπαιδευτικός θα πρέπει να το επιλέξει ως θέμα συζήτησης. Πιθανότατα οι μαθητές χρειάζονται ενθάρρυνση, ώστε να αποδεχθούν τον κίνδυνο να κάνουν λάθος, παρά να προσπαθήσουν να αποφύγουν τη λήψη αποφάσεων.

Το **δίλημμα της σταθερότητας** αναφέρεται στην εμπειρία πως όταν λαμβάνουμε αποφάσεις είμαστε αποκλειστικά μόνοι μας και δε μπορούμε να θεωρήσουμε δεδομένη από όλους την τήρηση των ίδιων βασικών αξιών. Σε ποιο βαθμό μια τέτοια συμφωνία είναι απαραίτητη και με ποιον τρόπο μπορούμε να την εξασφαλίσουμε; Τα ανθρώπινα δικαιώματα προσφέρουν ένα σύστημα αξιών που διέπεται από την αρχή του σεβασμού της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας, αρχή αποδεκτή από όλα τα βασικά θρησκευόμενα. Αυτό καθιστά την ενότητα αυτή σημαντική στην εκπαίδευση στα ανθρώπινα δικαιώματα.

Περιγραφή του μαθήματος

Προετοιμασία

Ο/η εκπαιδευτικός, πριν το μάθημα, έχει κρεμάσει στην τάξη τους πίνακες παρουσίασης.

Στάδιο 1: Απόφαση κοινού σχεδιασμού

Ο/η εκπαιδευτικός προεδρεύει στο πρώτο στάδιο του μαθήματος. Πλησιάζει κάθε έναν από τους τέσσερις πίνακες με τις διλημματικές ιστορίες και αναφέρεται στις δύο εναλλακτικές δυνατότητες. Οι

μαθητές ψηφίζουν δι' ανατάσεως της χειρός μία από αυτές, και ο/η εκπαιδευτικός σημειώνει το αποτέλεσμα στον κάθε πίνακα.

Οι ομάδες που έχουν συζητήσει τις προσωπικές τους εμπειρίες, ενημερώνουν εν συντομία για το ζήτημα και παρουσιάζουν την απόφαση των μαθητών. Κρεμούν τους επιπλέον πίνακες.

Ο/η εκπαιδευτικός διευκρινίζει πως οι μαθητές δεν θα έχουν αρκετό χρόνο ώστε να συζητήσουν όλες τις αποφάσεις τους στις λεπτομέρειές τους, και γι' αυτό θα πρέπει να αποφασίσουν σηκώνοντας τα χέρια. Αν οι μαθητές συμφωνήσουν, δεν χρειάζεται περαιτέρω συζήτηση για το θέμα.

Αν οι μαθητές έχουν δυσκολία να επιλέξουν τα ζητήματα με τα οποία θα ασχοληθούν, ο/η εκπαιδευτικός προτείνει ένα ή δύο κριτήρια που θα διευκολύνουν την απόφαση, όπως:

- Συζήτηση για ένα ζήτημα που οι ίδιοι θεώρησαν εξαιρετικά ενδιαφέρον.
- Μια ομόφωνη απόφαση – οι μαθητές έχουν κοινές αξίες ή προτεραιότητες;
- Μια αμφιλεγόμενη απόφαση – οι μαθητές συμφωνούν σε συγκεκριμένες αξίες ή προτεραιότητες;
- Κάτι που προτιμούν οι μαθητές από την προσωπική τους εμπειρία.

Τα κριτήρια σχετίζονται με τις επιλογές που έχουν καταγραφεί στους πίνακες.

Στάδιο 2: Παρουσιάσεις και συζήτηση

Οι εκπρόσωποι κάθε ομάδας εξηγούν τα αίτια της απόφασης της ομάδας. Παράλληλα, κάποια μέλη της ομάδας προσθέτουν σύντομες σημειώσεις στον πίνακα.

Οι μαθητές, με την καθοδήγηση του/της εκπαιδευτικού, συγκρίνουν τα κριτήρια και συζητούν για τις επιλογές τους. Ο/η εκπαιδευτικός προεδρεύει στη συζήτηση.

Το αποτέλεσμα της συζήτησης δε μπορεί να προβλεφθεί. Οι μαθητές είναι δυνατόν να συμφωνήσουν ή να διαφωνήσουν σχετικά με τις αρχές ανάληψης ευθύνης σε δεδομένη περίπτωση. Το ένα τρίτο του πίνακα, στο τέλος, μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την καταγραφή του αποτελέσματος της συζήτησης.

Στάδιο 3: Αναστοχασμός

Ο/η εκπαιδευτικός επιλέγει ένα από τα επόμενα ζητήματα στα οποία έχει καταλήξει παρατηρώντας τους μαθητές την ώρα που συνεργάζονταν, και συζητώντας μαζί τους. Δε συνιστάται να αποφασίσουν για το ζήτημα ο/η εκπαιδευτικός και οι μαθητές από κοινού, γιατί τότε ο/η εκπαιδευτικός θα έπρεπε να εξηγήσει τις πιθανές επιλογές, πράγμα που θα χρειαζόταν πολύ χρόνο.

1^η επιλογή: Το δίλημμα της πολυπλοκότητας:

Οι μαθητές συζητούν για τις δυσκολίες που παρουσιάζονται στην ανάληψη ευθύνης

Η συζήτηση στην ολομέλεια ξεκινά με έναν γύρο ανατροφοδότησης. Τι πήγε καλά; Τι μας δυσκόλεψε;

Ίσως περιμένουμε ότι οι μαθητές θα αναφέρουν πως μ' αυτό τον τρόπο, η ανάληψη ευθύνης είναι δύσκολη και χρονοβόρα. Είναι συχνά ανέφικτο να απαιτούμε να κατανοούμε τις επιπτώσεις των πράξεών μας – να λαμβάνουμε υπόψη το αποτέλεσμα – *respice finem*.

Ο/η εκπαιδευτικός απαντά πως το επιχείρημα είναι απόλυτα δικαιολογημένο – ποιες είναι όμως οι εναλλακτικές προτάσεις; Να πάψουμε να λαμβάνουμε αποφάσεις και να αναλαμβάνουμε ευθύνες; Ή πρώτα να επιμένουμε να έχουμε πλήρη πληροφόρηση;

Φυσικά, η ζωή συνεχίζεται και θα πρέπει να διακινδυνεύσουμε να πάρουμε λάθος αποφάσεις. Αυτό όμως που κάνει τη διαφορά είναι να έχουμε τη συναίσθηση του κινδύνου να κάνουμε λάθος και της πρόκλησης που δημιουργεί η πολυπλοκότητα της σύγχρονης κοινωνίας (βλ. και υλικό για εκπαιδευτικούς 2.3, πρότυπο εισήγησης 2). Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο είναι σημαντική η εκπαίδευση και η εξάσκηση όπως γίνεται σ' αυτή την ενότητα.

2^η επιλογή: Το δίλημμα της σταθερότητας:

Οι μαθητές συζητούν για τις εμπειρίες τους υπό το φως των ανθρωπίνων δικαιωμάτων

Ο/η εκπαιδευτικός αναφέρεται στις αξίες και τις προτεραιότητες για τις οποίες οι μαθητές συμφώνησαν ή διαφώνησαν στην προηγούμενη συζήτηση και θέτει την επόμενη ερώτηση:

→ Ποιες αξίες μοιραζόμαστε;

Αυτό είναι το θέμα του μαθήματος: ο/η εκπαιδευτικός το σημειώνει ως τίτλο, πάνω από τους πίνακες με τα διλήμματα, στον πίνακα. Αλλιώς, τον γράφει σε ένα χαρτί μεγέθους A3 και τον τοποθετεί στον τοίχο, πάνω από τους πίνακες.

Οι μαθητές επανελέγχουν τις σημειώσεις τους στους πίνακές τους.

Με αυτό τον αναστοχασμό, οδηγούμαστε σε περισσότερες ερωτήσεις:

→ Για ποιες αξίες διαφωνούμε; Αλληλοαναιρούνται;

→ Σε ποιες αξίες θα πρέπει να συμφωνήσουμε;

Ο/η εκπαιδευτικός εξηγεί τη σπουδαιότητα αυτής της ερώτησης: καθένας μας εξαρτάται από τους άλλους, ώστε η ανάληψη ευθύνης να βρίσκεται προς την ίδια κατεύθυνση. Ποιες μπορεί να είναι οι κατευθυντήριες γραμμές;

Οι μαθητές θα αντιληφθούν ή θα συνειδητοποιήσουν πως δεν υπάρχουν κοινά αποδεκτές θρησκείες ή φιλοσοφική ηθική και πως κανείς δεν θα αποδεχθεί ένα σύστημα αξιών δια της βίας. Η μόνη πηγή που παρέχει ένα σύστημα κανόνων ή αξιών στις οποίες όλοι μπορούμε να συμφωνήσουμε, είναι τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Ο εκπαιδευτικός αναφέρεται στο 1^ο Άρθρο της Οικουμενικής Διακήρυξης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (10 Δεκεμβρίου 1948):

«Όλοι οι άνθρωποι γεννιούνται ελεύθεροι και ίσοι στην αξιοπρέπεια και τα δικαιώματα. Είναι προικισμένοι με λογική και συνείδηση, και οφείλουν να συμπεριφέρονται μεταξύ τους με πνεύμα αδελφосύνη».

(το πλήρες κείμενο βρίσκεται στο φυλλάδιο για τους μαθητές 2.5)

Οι μαθητές αναζητούν το Άρθρο στο φυλλάδιο για τους μαθητές 2.5, ή το παρουσιάζει ο/η εκπαιδευτικός στην τάξη. Το άρθρο από μόνο του προσφέρει πολλά ζητήματα για συζήτηση:

- Γεννιόμαστε με ανθρώπινα δικαιώματα. Είναι αναφαίρετα, κανείς δε μπορεί να μας τα πάρει.
- Είμαστε ελεύθεροι.
- Είμαστε ίσοι.

Ο/η εκπαιδευτικός έχει μόλις δείξει τον τρόπο ανάγνωσης ενός τέτοιου άρθρου –αργά, λέξη προς λέξη. Οι μαθητές συνεχίζουν:

- Έχουμε ανθρώπινη αξιοπρέπεια: οφείλουμε να συμπεριφερόμαστε ο ένας στον άλλον με σεβασμό.
- Έχουμε συγκεκριμένα δικαιώματα
- Είμαστε «προικισμένοι με λογική». Έχουμε τη δυνατότητα να σκεπτόμαστε από μόνοι μας.
- Είμαστε «προικισμένοι με συνείδηση». Έχουμε τη δυνατότητα να αναλαμβάνουμε ευθύνες.
- «Οφείλουμε να συμπεριφερόμαστε μεταξύ μας με πνεύμα αδελφосύνης». Οφείλουμε να αναλαμβάνουμε ευθύνες ο ένας για τον άλλο, συμπεριλαμβανομένων και εκείνων που εξαρτώνται από τη βοήθεια των άλλων.

Ο/η εκπαιδευτικός επισημαίνει πως τα ανθρώπινα δικαιώματα δεν έχουν μόνο κάθετη διάσταση – τη σχέση ανάμεσα στο κράτος και στον πολίτη – αλλά και οριζόντια διάσταση – τη σχέση μεταξύ των ατόμων ως μελών της κοινωνίας. Σε μια κοινωνία βασισμένη στα ανθρώπινα δικαιώματα, που μας προσφέρει ένα σύστημα βασικών αρχών στις οποίες οφείλουμε να συμφωνήσουμε, μπορούμε να επιτρέψουμε στον εαυτό μας μεγάλη ελευθερία και πλουραλισμό.

Δυνατότητες για πιο εμπειριστατωμένη μελέτη

Και οι δύο δυνατότητες του σταδίου αναστοχασμού αξίζει να συζητηθούν. Το δεύτερο βασικό ζήτημα είναι δυνατόν να συζητηθεί σε μια επέκταση της παρούσης ενότητας.

Η προοπτική της υπευθυνότητας μπορεί να συνδεθεί κυριολεκτικά με κάθε μία από τις άλλες ενότητες αυτού του τόμου. Βλ. σχετικό πίνακα στην αρχή αυτού του κεφαλαίου.

Υλικό για εκπαιδευτικούς 2.1

Οδηγίες χρήσης του εργαλείου ανάλυσης διλημάτων

(φυλλάδιο για τους μαθητές 2.2): παρουσίαση ενός προτύπου

Στις οδηγίες προτείνουμε στους μαθητές να επιλέξουν κάποιες ερωτήσεις και να προβληματιστούν με προσοχή. Κατά συνέπεια, το μοντέλο ασχολείται με μερικές επιλεγμένες ερωτήσεις, αλλά ο αναγνώστης μπορεί να κάνει διαφορετικές επιλογές, ή να απαντήσει με διαφορετικό τρόπο. Σ' αυτή την παρουσίαση, σημασία έχει η μέθοδος παρά η πορεία σκέψης. Γι' αυτό τον λόγο, δεν προτείνεται κάποια απόφαση.

Υποθετική ιστορία αρ. 4: Ποιες μπανάνες να αγοράσω; (φυλλάδιο για τους μαθητές 2.3)

1. Συγκέντρωσε πληροφορίες.

Ποιοι συμμετέχουν;

Τι θέλουν; (Ποιες είναι οι ανάγκες, ο σκοπός, τα συμφέροντά τους;)

Ποιοι συμμετέχουν;	Σκοποί, συμφέροντα
Εγώ ως πελάτης	Να αγοράσω φθηνό φαγητό. Να αγοράσω φαγητό καλής ποιότητας.
Σουπερμάρκετ	Να προσελκύσει πελάτες. Να αποκτήσει κέρδος.
Δίκαιο εμπόριο (Fair Trade)	Ενίσχυση μικροπαραγωγών μπανάνας.
Παραγωγοί μπανάνας	Να έχουν έσοδα, να θρέψουν την οικογένειά τους. Να πουλήσουν καλά προϊόντα. Να αυξήσουν την παραγωγή.

Ποιο είναι το πρόβλημα/δίλημμα;

Να αγοράσω τις φθηνές μπανάνες;	Να αγοράσω τις ακριβότερες μπανάνες;
Αν αγοράσω τις φθηνές μπανάνες θα εξοικονομήσω χρήματα για άλλους σκοπούς.	Αν αγοράσω τις ακριβότερες μπανάνες, θα βοηθήσω τους μικροπαραγωγούς μπανάνας.
Αν δεν βοηθήσω ανθρώπους σε ανάγκη, που, ως ένα σημείο, εξαρτώνται και από τις αποφάσεις μου, θα έχω τύψεις συνειδήσεως.	Η αγορά ακριβού φαγητού έχει τα όριά της.

Τι σχέση έχει αυτή η υπόθεση με μένα;

Εμπλέκομαι άμεσα στην παγκοσμιοποιημένη αγορά. Η επιλογή μου να αγοράσω κάτι, έχει άμεσο αντίκτυπο στη ζωή των άλλων.

Τι δεν γνωρίζουμε; - τι δεν καταλαβαίνουμε;

Εμπλέκομαι άμεσα στην παγκοσμιοποιημένη αγορά. Η επιλογή μου να αγοράσω κάτι, έχει άμεσο αντίκτυπο στη ζωή των άλλων. Δεν ξέρουμε ο ένας τον άλλο, αλλά κάτι ξέρουμε για τον άλλο και μας συνδέουν οι πράξεις μας.

Δεν γνωρίζω πόσο εξαρτώνται οι αγρότες από τη βοήθειά μου. Πιθανώς, άλλοι αγοραστές να έχουν ήδη αγοράσει ποσότητες μπανάνας από το Δίκαιο Εμπόριο, μπορεί και όχι.

Πόση προσπάθεια απαιτείται ώστε να βρω τις πληροφορίες που λείπουν;

Σε συνθήκες καθημερινότητας, πρέπει να αποφασίσω τώρα. Χρειάζομαι φαγητό, άρα πρέπει να αποφασίσω χωρίς να έχω αντίληψη της πλήρους εικόνας και αυτός είναι ο κανόνας και όχι η εξαίρεση.

2. Εξετάζω τις **συνέπειες**.

Ποιες είναι οι εναλλακτικές δυνατότητες;

Τι αποτέλεσμα θα έχει κάθε μία από αυτές τις επιλογές; Για ποιον;

Εναλλακτικές επιλογές	1 ^η εναλλακτική επιλογή: Αγοράζω φθηνές μπανάνες	2 ^η εναλλακτική επιλογή: Αγοράζω ακριβές μπανάνες
Εγώ ως πελάτης	Ανεξάρτητα από το εισόδημά μου, δεν θα καταλάβω τη διαφορά. Αν είναι απαραίτητο, έχω τη δυνατότητα να αντισταθμίσω με εξοικονόμηση χρημάτων από ένα λιγότερο χάμπουργκερ ή μια σοκολάτα. Το ζήτημα θα τίθεται σε άλλη βάση αν είχα χρέη και θα έπρεπε να περικόψω τις δαπάνες μου όπου είναι δυνατόν.	
Παραγωγός μπανάνας	Καμία ενίσχυση.	Μικρή ενίσχυση με σημαντικό αντίκτυπο (πληροφόρηση για το Δίκαιο Εμπόριο).
Σουπερμάρκετ	Δεν διαθέτουμε ακριβή στοιχεία, αλλά μπορούμε να συμπεράνουμε ότι το σουπερμάρκετ θα έχει κέρδος είτε αγοράσουμε φθηνές μπανάνες, είτε του Δίκαιου Εμπορίου.	
Δίκαιο Εμπόριο (Fair Trade)	Αποτυχία του Δίκαιου Εμπορίου.	Επιτυχία του Δίκαιου Εμπορίου.

3. Ορίζω τις **προτεραιότητές** μου.

Σε ποιο βαθμό κατανοώ τις επιπτώσεις της απόφασής μου;

Δεν έχω πλήρη εικόνα, δεν έχω τη δυνατότητα να την αποκτήσω –εκτός αν την ανάγω στις πρώτες προτεραιότητές μου. Κατά συνέπεια, πρέπει να αποφασίσω αν θα βασιστώ στις πληροφορίες που μου έδωσαν, στην περίπτωση μου το Δίκαιο Εμπόριο. Με πληροφορούν πως ακόμα και μια μικρή δωρεά θα είχε μεγάλη σημασία για τους παραγωγούς μπανάνες στις αναπτυσσόμενες χώρες.

Ποιες θρησκευτικές ή ηθικές αρχές θεωρώ απαραίτητες;

Η ερώτηση έχει συγκεκριμένη σημασία. Είμαστε ελεύθεροι να απαντήσουμε ό,τι θεωρούμε σωστό.

Είναι η απόφασή μου μη αναστρέψιμη; («σημείο μη επιστροφής») ή μπορώ να τη διορθώσω αργότερα;

Αυτού του είδους η απόφαση μπορεί να παρθεί επανειλημμένα. Μπορώ να επιλέξω κάτι σήμερα και κάτι άλλο αύριο. Μπορώ να σκεφτώ την απόφασή μου, αλλά δε μπορώ να αναθεωρήσω μια απόφαση που έλαβα στο παρελθόν.

4. Πάρε την **απόφασή** σου.

Πρέπει να επιλέξω έναν στόχο και να παραβιάσω τον άλλο;

Ναι. Αγοράζεις είτε φθηνές είτε ακριβές μπανάνες, όχι και τα δύο είδη ταυτόχρονα. Ο συμβιβασμός – αγοράζω μερικές από το κάθε είδος- δεν είναι πολύ πειστικός.

Στην προκείμενη περίπτωση, τι λέει η διαίσθησή μου; Ποια απόφαση με χαρακτηρίζει περισσότερο;

Σε συνθήκες καθημερινότητας, καθοδηγούμαστε κυρίως από τη διαίσθησή μας, που είναι συνήθως πιο αξιόπιστη από την πολλή σκέψη. Κάνουμε αυτό που αισθανόμαστε ως καλύτερο. Άρα, ανάληψη

Συμμετέχουμε στη δημοκρατία

ευθύνης σημαίνει ότι προσπαθούμε να κατανοήσουμε, και μερικές φορές να αναθεωρήσουμε, εκείνο που μας υπαγορεύει η διαίσθησή μας.

Υλικό για εκπαιδευτικούς 2.2

Υπόδειγμα πίνακα σύγκρισης για τη λύση των διλημάτων (μάθημα 4)

Χρειάζεται χαρτί σεμιναρίου για κάθε διλημματική ιστορία. Για τις προτάσεις εναλλακτικών επιλογών, βλ. φυλλάδιο για τους μαθητές 2.4.

Υποθετική ιστορία με δίλημμα:

(Συμπλήρωσε τίτλο από το φυλλάδιο για τους μαθητές 2.3)

Εναλλακτικές προτάσεις	Αιτίες
<p>(Εισάγετε την πρώτη επιλογή διλήμματος εδώ)</p> <p>Ομάδα αρ.:</p>	
<p>(Εισάγετε τη δεύτερη επιλογή διλήμματος εδώ)</p> <p>Ομάδα αρ.:</p>	
<p>(αφήστε το κενό για επιπλέον εγγραφές)</p> <p>Ομάδα αρ.:</p>	

Υλικό για εκπαιδευτικούς 2.3

Ελευθερία και υπευθυνότητα – τρία υποδείγματα εισηγήσεων

Πρόκειται για τρία υποδείγματα εισηγήσεων προς επιλογή εκείνου που αντιστοιχεί στις μαθησιακές ανάγκες των μαθητών, για χρήση στα τέσσερα μαθήματα της ενότητας ή ως επέκταση της ενότητας. Τα υποδείγματα διερευνούν τις συνθήκες ανάληψης ευθυνών στις σύγχρονες κοινωνίες:

Υπόδειγμα αρ. 1: Μαθαίνω πως είναι αδύνατον να αναλάβω ευθύνες χωρίς να διακινδυνεύω.

Υπόδειγμα αρ. 2: Πώς επιτυγχάνουμε να αναλαμβάνουμε ευθύνες στις σύγχρονες, ολοένα και πιο πολύπλοκες, κοινωνίες που φτάνουν τους περισσότερους στα όριά τους;

Υπόδειγμα αρ. 3: Η σταθερότητα στις δημοκρατικές κοινωνίες έχει πολιτισμική διάσταση – ένα σύστημα κοινά αποδεκτών αξιών ανάμεσα στα μέλη της, που δεν επιβάλλονται, αλλά συμφωνούνται.

1. Το δίλημμα κίνδυνος ή υπευθυνότητα

Η ελεύθερη επιλογή αποτελεί ανθρώπινο δικαίωμα, όμως αυτή η ελευθερία φέρει ευθύνες. Οφείλουμε να έχουμε πάντοτε κατά νου, πως οι αποφάσεις και οι πράξεις μας έχουν επιπτώσεις και συνέπειες για το παρόν και το μέλλον του εαυτού μας και των άλλων, ανεξάρτητα από το αν ζουν κοντά ή μακριά. (βλ. το μοντέλο βιωσιμότητας στο φυλλάδιο για τους μαθητές 4.2)

Όμως, μαθαίνουμε πώς να αναλαμβάνουμε ευθύνες μόνο σε συνθήκες ελευθερίας, που σημαίνει ταυτόχρονα, ελευθερία να αποτυγχάνουμε. Για παράδειγμα, όπως οι μαθητές γνωρίζουν πολύ καλά, οι νέοι θέλουν να βγαίνουν τη νύχτα και τα σαββατοκύριακα. Οι γονείς τους έχουν την απαίτηση να επιστρέφουν συγκεκριμένη ώρα. Επαφίεται στην υπευθυνότητα των νέων να τηρήσουν τη συμφωνία. Χωρίς την ελευθερία να κινηθούν ελεύθερα αναλαμβάνοντας το σχετικό ρίσκο, δεν έχουν τη δυνατότητα να μάθουν να αναλαμβάνουν ευθύνες.

2. Το δίλημμα πολυπλοκότητα ή δημοκρατία

Σ' αυτή την ενότητα, οι μαθητές αναζητούν λύσεις για τους τρόπους ανάληψης ευθύνης σε πραγματικές συνθήκες. Τις περισσότερες φορές πρέπει να αποφασίσουμε πώς να λύσουμε ένα δίλημμα σε δευτερόλεπτα. Οι βασικές δραστηριότητες (μαθήματα 2 και 3) δίνουν την ευκαιρία στους μαθητές να αναλύσουν τις διαστάσεις της υπευθυνότητας σε αργή κίνηση, ούτως ώστε να ασκήσουν τη διαίσθησή τους. Η ανάληψη ευθυνών απαιτεί τη δεξιότητα να περάσει κάποιος μέσα από πολύπλοκες καταστάσεις σε δευτερόλεπτα και στη συνέχεια, διαισθητικά, να πάρει αποφάσεις που θα αντέξουν σε κριτική ανάλυση. Στην καθημερινή μας εμπειρία, αυτό είναι «φυσικό» και γνωρίζουμε όλοι τον κίνδυνο να κάνουμε λάθη, όταν καλούμαστε να αποφασίσουμε για δύσκολα θέματα σε πίεση χρόνου. Η εκπαίδευση και η πείρα βοηθούν στη βελτίωση της διαίσθησης, όσο κι αν το πρόβλημα εξακολουθεί να υπάρχει.

Η πολυπλοκότητα αποκτά διαφορετική ποιότητα σε κοινωνικό ή παγκόσμιο επίπεδο. Για παράδειγμα, πρέπει να επιλέξουμε με ποιον τρόπο θα ταξιδέψουμε από το σημείο Α στο Β, για παράδειγμα, από το σπίτι στο σχολείο. Το πιο βολικό είναι να πάμε με αυτοκίνητο, αφού αν πάρουμε το λεωφορείο ή πάμε με ποδήλατο θα χρειαστούμε περισσότερη ώρα, χωρίς να υπολογίσουμε πιθανές καθυστερήσεις, τις καιρικές συνθήκες, κ.λπ. Τι επιλέγουμε; Ένα κριτήριο θα μπορούσε να είναι οι επιπτώσεις της χρήσης του αυτοκινήτου στις κλιματικές αλλαγές. Όμως, η χρήση του δικού μου αυτοκινήτου θα έκανε τη διαφορά, ιδιαίτερα όταν μόνο λίγοι χρησιμοποιούν λεωφορείο ή ποδήλατο; Το ζήτημα είναι πολύ πολύπλοκο για να το διαχειριστεί κάποιος μόνος του (βλ. ενότητα 4). Το ίδιο συμβαίνει όταν χρειαστεί να λάβουμε μέρος σε αντίστοιχα ζητήματα σε πολιτικό επίπεδο – κάνουμε αρκετά ή δρούμε κατάλληλα ώστε να αναστρέψουμε την κλιματική αλλαγή;

Στις σύγχρονες κοινωνίες η πολυπλοκότητα διαρκώς αυξάνεται. Συνδέεται με την παγκοσμιοποίηση της αγοράς και εξαρτάται από τον τρόπο που ο καθένας από μας αντιμετωπίζει παγκόσμια ζητήματα, όπως την κλιματική αλλαγή. Η ενασχόλησή μας με την πολυπλοκότητα δυσχεραίνει την ανάληψη ευθυνών. Αυτό είναι κατά κάποιο τρόπο το τίμημα που καλούμαστε να πληρώσουμε για την αύξηση του επιπέδου

ζωής στις σύγχρονες κοινωνίες, που οφείλεται στα επιτεύγματα της επιστήμης, της τεχνολογίας και της εκπαίδευσης.

Η διαίσθηση δε μας βοηθά για να αναλάβουμε ευθύνες σε πολύπλοκα ζητήματα, όπως η κλιματική αλλαγή. Χρειαζόμαστε τη συνδρομή ειδικών. Στις δημοκρατίες, οι πολίτες και οι πολιτικοί, που πρέπει να επαφίενται στους ειδικούς ώστε να κατανοούν τον κόσμο στον οποίο ζουν, κινδυνεύουν να διολισθήσουν σε ένα είδος σύγχρονης μετα-δημοκρατικής ολιγαρχίας, που διοικείται από ειδικούς τους οποίους οι πολίτες δε μπορούν πλέον να ελέγξουν. Αυτό είναι το δίλημμα ανάμεσα στην πολυπλοκότητα και τη δημοκρατία.

Η δημοκρατία υπάρχει ή πέφτει με την υπόσχεση πως κάθε ενδιαφερόμενος πολίτης μπορεί να μετέχει στη λήψη αποφάσεων. Για να γίνει αυτό με υπευθυνότητα χρειάζεται οι πολίτες να είναι μορφωμένοι. Η εκπαίδευση είναι η μόνη δυνατότητα που διαθέτουμε ώστε να βρούμε λύσεις στο δίλημμα της πολυπλοκότητας. Η εξάπλωση της εκπαίδευσης δεν έχει λειτουργήσει μόνο ως κινητήρια δύναμη της αυξανόμενης πολυπλοκότητας στη σύγχρονη κοινωνία, αλλά έχει συντελέσει στην υπέρβαση του διλήμματος μεταξύ πολυπλοκότητας ή δημοκρατίας.

3. Το δίλημμα ελευθερία ή σταθερότητα: ελευθερία, πλουραλισμός και η ανάγκη κοινής αποδοχής συγκεκριμένων αξιών

Άρθρο 18

Κάθε άτομο έχει το δικαίωμα της ελευθερίας της σκέψης, της συνείδησης και της θρησκείας. Στο δικαίωμα αυτό περιλαμβάνεται η ελευθερία για την αλλαγή της θρησκείας ή πεποιθήσεων, όπως και η ελευθερία να εκδηλώνει κανείς τη θρησκεία του ή τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις, μόνος ή μαζί με άλλους, δημόσια ή ιδιωτικά, με τη διδασκαλία, την άσκηση, τη λατρεία και με την τέλεση θρησκευτικών τελετών.

Άρθρο 19

Καθένας έχει το δικαίωμα της ελευθερίας της γνώμης και της έκφρασης, που σημαίνει το δικαίωμα να μην υφίσταται δυσμενείς συνέπειες για τις γνώμες του, και το δικαίωμα να αναζητεί, να παίρνει και να διαδίδει πληροφορίες και ιδέες, με οποιοδήποτε μέσο έκφρασης, και από όλο τον κόσμο.

Οικουμενική Διακήρυξη για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (10 Δεκεμβρίου 1948), το πλήρες κείμενο βρίσκεται στο φυλλάδιο για τους μαθητές 2.5.

Τα άτομα που ασκούν τα δικαιώματα αυτά παράγουν πλουραλισμό πολλών μορφών (βλ. ενότητα 3). Ένα από τα αποτελέσματα είναι πως, ιδιαίτερα σε κοινωνίες που υπάρχουν κοινότητες μεταναστών, οι άνθρωποι πιστεύουν σε διαφορετικά θρησκευόμενα και συστήματα αξιών. Οι σύγχρονες κοινωνίες είναι εκκοσμικευμένες και πλουραλιστικές – τα μέλη τους αναπτύσσουν ατομικές απόψεις και ταυτότητες (βλ. ενότητα 1). Η υπευθυνότητα έχει μια κοστροκτιβιστική διάσταση.

Όμως, κάθε κοινωνία στηρίζεται σε ένα σύστημα αξιών στο οποίο όλα τα μέλη της συμφωνούν. Η δημοκρατία εξαρτάται εξίσου από ένα ισχυρό κράτος και έναν υποστηρικτικό πολιτικό πολιτισμό.

Αυτό είναι το δίλημμα ανάμεσα στην ελευθερία και τη σταθερότητα: ένα δημοκρατικό και εκκοσμικευμένο κράτος εξαρτάται από τις πολιτισμικές συνθήκες που δε μπορούν να παράγουν ή να επιβάλουν οι αρχές και οι θεσμοί του. Δε μπορεί να θεωρηθεί δεδομένο ένα σύστημα επιλεκτικά αποδεκτών και σεβαστών αξιών, νόμων και στόχων. Επαφίεται στην υπευθυνότητα των πολιτών να (επανα-) διαπραγματευτούν και να (επανα-) διατυπώσουν τις αξίες, τους νόμους και τους στόχους. Η εκπαίδευση, και ειδικότερα η εκπαίδευση στην EDC/HRE, παίζουν σημαντικό ρόλο στην αντιμετώπιση αυτής της πρόκλησης. Τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι ίσως το μόνο σύστημα κανόνων και αρχών που μπορεί να είναι παγκόσμια αποδεκτό (βλ. μάθημα 4 σε αυτή την ενότητα, που εστιάζει στο Άρθρο 1 της ΟΔΔΑ). Τα ανθρώπινα δικαιώματα δίνουν έμφαση στην αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης – τον χρυσό κανόνα – αλλά δεν

Συμμετέχουμε στη δημοκρατία

προωθούν ιδιαίτερα κάποια θρησκευτική πίστη, κάποια ηθική ή εθιμική φιλοσοφία. Από αυτή την άποψη, τα ανθρώπινα δικαιώματα δεν είναι μέρος του προβλήματος, αλλά της λύσης.